

**Vanja Kovačić
Ivana Jerković**

Vanja Kovačić
vanjagisela@gmail.com

Ivana Jerković
Hrvatski restauratorski zavod
Restauratorski odjel Split
ijerkovic@hrz.hr

Prethodno priopćenje /
Preliminary communication
Primljen / Received: 4. 4. 2023.

UDK: 904:738.5(497.5 Split)"652"
728.8.025.3/.4(497.5 Split)"19/20"

DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2023.1>

O mozaicima Dioklecijanove palače u Arhiđakonovoj ulici

SAŽETAK: U radu autorice donese povijest istraživanja i kronološki pregled konzervatorsko-restauratorskih radova na mozaicima kasnoantičkog dvorišta s trijemovima, smještenog južno od temenosa Dioklecijanovog mauzoleja u Splitu. Nakon prvog nalaza Georga Niemann i don Frane Bulića početkom 20. st. – mozaika ukrašenog mrežom šesterokuta i rombova, tijekom 50-ih i 60-tih godina slijedi definiranje zapadnog i dijela južnog krila dvorišta, također ukrašenog mozaikom s motivima isprepletenih traka i dvostruke sjekire. Novijim arheološkim istraživanjima u Arhiđakonovoj ulici 1, pronađena je druga varijanta dekoracije s heksagonima i rombovima te je definiran istočni zid dvorišta. Na temelju provedenih istraživanja 1998. godine započinju konzervatorsko-restauratorski radovi koji s većim i manjim prekidima, traju sve do danas, a cilj je višegodišnjih radova očuvanje, održavanje i prezentacija mozaika unutar nekadašnjeg antičkog sklopa. Prema komparativnim primjerima iz Salone i akvilejskog kruga predlaže se datacija mozaika krajem 4. / početkom 5. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: antika, podni mozaici, trijem, srednjovjekovni urbanizam, Dioklecijanova palača, Split, konzerviranje-restauriranje, urbana arheologija

Unutar perimetra Dioklecijanove palače pronađena su dva atrija, odnosno dva otvorena dvorišta popločana geometrijskim mozaicima. Jedan se atrij nalazi u današnjoj Arhiđakonovoj ulici, južno od zida temenosa mauzoleja i pored Vestibula, dok je drugi u Bulićevoj ulici, istočno od zida temenosa, a sjeverno od kora katedrale sv. Dujma. Srednjovjekovne građevine i ulice oba su dvorišta podijelila na više segmenata pa se dijelovi mozaika nalaze *sub divo*, unutar kuća i ispod uličnog popločenja. Mozaik koji se danas nalazi na otvorenom u Arhiđakonovoj ulici, otkriven je u ulici Grota tijekom istraživanja Georga Niemann od 1905. do 1907. godine (sl. 1). Publiciran je u Niemannovoj knjizi o Di-

oklecijanovoj palači 1910. godine, a isti nalaz razmatra i Ernest Hébrard 1912. godine. Niemann prikazuje istočni kraj mozaika trijema u ulici Grota čija je apsolutna kota, prema navodima istraživača, bila na + 3,86 m, što se od današnjih mjerenja razlikuje za oko 50 cm.¹ Na tom su prostoru u 19. st. bile manje kuće odijeljene prilazom: na uglu uz Vestibul i zid temenosa, na čest. zgr. 450 (1709 i 1710) nalazila se kuća Casolini-Lozić-Vusio koja je srušena tek 1920. godine. Kako je s Vestibula padalo kamenje na tadašnju ulicu Grota a na tom su se mjestu

¹ NIEMANN, 2005 (1910.), 108, T. V, crtež 141.

1. Mozaik u ulici Grota (danas Arhidakonova ulica) u Dioklecijanovoj palači u Splitu pronađen za istraživanja Georga Niemannsa godine 1905. (Stara fototeka KO-ST)

Mosaic in Ulica Grota (present-day Arhidakonova ulica) in Diocletian's Palace in Split, found during Georg Niemann's research in 1905 (KO-ST Old Photo Archive)

otvorile pukotine u zidu, zatraženo je da se kuća prizidana uz Vestibul žurno ukloni kako bi se postavile potporne skele Rotonde te započela obnova. Dvije manje kuće s vanjskim stubištima na čest. zgr. 472 (1711) i 473 (1712) bile su na prostoru između župnog stana i zida temenosa, a pripadale su Kaptolu. One su srušene 1905. godine te su odmah uslijedila istraživanja G. Niemannsa i F. Bulića tijekom kojih je na relativnoj dubini od 1,80 m otkriven istočni kraj mozaika s mrežom šesterokuta i rombova po uzoru na pčelinje saće.² Kasnija su istraživanja utvrdila da se sjeverni tapet trijema proteže sve do Vestibula, u širini od 2,18 m s bijelom bordurom od 30 do 40 cm.

Kada je 1827. osnovana komisija za ispitivanje ruševnih zgrada u Dioklecijanovoj palači, posebno se osvrnula na Vestibul i susjedne kuće pa je dio troškova rušenja trebao snositi i vlasnik kuće u prislonu Mazzucatto.³ Prijedloge o rušenju kuća s južne strane katedrale i s istočne strane Vestibula razmatrali su već sredinom 19. st. dr. Franjo Carrara i Vicko Andrić. U mapu *Jupiterov hram u Dioklecijanovoj palači u Splitu - godine 1852*. Andrić donosi tlocrt antičkih ostataka Palače i novoga grada Splita, koji nastaje

na rimskom supstratu, i tom prilikom numerira oko 20 kuća za purifikaciju okoliša mauzoleja temeljem protokola katastarskih čestica iz 1831. i suvremenog stanja na terenu (sl. 2).⁴ Godine 1854. Andrić je predlagao, uz primjereni otkup, rušenje svih kuća oko mauzoleja, uključujući staru Biskupiju i kuće u nizu s današnjom župnom kućom. Isto situaciju precrtava Alois Hauser 1876. godine. U akciji purifikacije ipak nisu porušene sve kuće južno od mauzoleja već samo one nužne za obnovu Vestibula. Iako je mozaik u ulici Grota pronašao arhitekt G. Niemann 1905., Jacques Zeiller navodi da ga je s Hébrardom proučio, te donosi novi crtež znatno oštećene površine i opisuje boje kockica (sl. 3, 4).⁵

Nakon obnove Vestibula 1955. – 57. godine i uređenja ranosrednjovjekovnih kuća na zapadnom kraju Arhidakonove ulice, provedena su istraživanja 1955. – 58. i 1960. – 63. godine te su otkriveni novi mozaični tepisi na prostoru srušene kuće, poprečno na ulici pred ulazom u podrum i unutar predromaničke kuće s južne strane uličnog niza.⁶ Istraživanjima Jerka Marasovića definiran je rubni zid atrija te mozaik na razini +3,25 m u nastavku na ranije otkriven Niemannov mozaik. Drugi se tapet pruža paralelno s istočnim zidom Vestibula i ukrašen je koso tkanom vrpcom rahle strukture s vidljivom bijelom podlogom. Provlačenje i preplitanje traka naglašeno je grafizmom crnog crteža i tonskim nijansiranjem sivoplave i crvenkastosmeđe boje kockica što kontinuiranoj vrpci daje iluziju zaobljene površine. Promjenom smjera vrpce na zatvorenom rubu („živom” kraju) snop niti naizmjenice skreće u dijagonalu u cijeloj širini tapeta, a prema shemi isprepletene i neprekinute mreže. Oko tkanja je široka bordura od 8 crnih kockica poredanih rombično sa svijetlim križem jednakih krakova u sredini, a porubljuju ih sivoplave i crvenkaste izmjenične kockice što formiraju široku ornamentalnu traku. Isti se motiv bordure s izmjeničnim kockama nastavlja i na mozaiku u prizemlju ranosrednjovjekovne zgrade na južnoj strani Arhidakonove ulice, samo što su osnovna polja smanjena, posebno na jugozapadnom uglu kasnoantičkog dvorišta gdje se pojavljuje treća dekorativna shema. Motivi izmjeničnih dijagonalno položenih četverokuta imaju konkavno-konveksne stranice poput klepsidre s naglašenim crnim rubovima. U stručnoj terminologiji ovaj se tip dekoracije ubraja u motiv dvostruke sjekire ili beotskog štita s konkavno usjećenim bočnim stranama.⁷ Unutrašnja ispuna je bijela sa sivoplavom ili crvenkastom jezgrom. Isti je motiv pronađen sjeverno od kora

4 KEČKEMET, 1993, 107, 113, Tav. I, III.

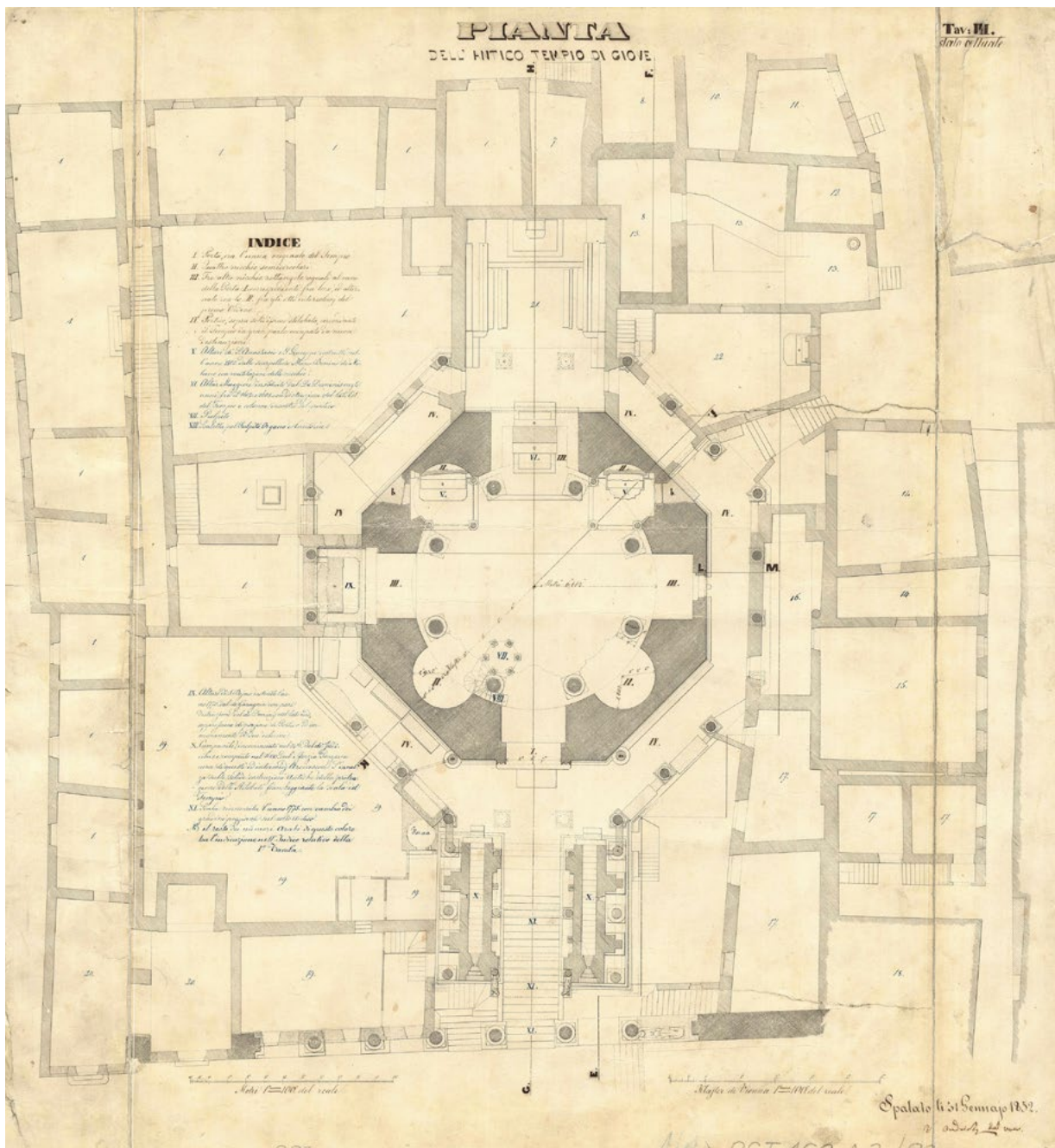
5 HÉBRARD, ZEILLER, 2019 (1912.), 121, 141.

6 J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1965, 30, 34; T. MARASOVIĆ, 2011, 289–291.

7 MATULIĆ, 2004, 228–234.

2 BULIĆ, 1908, 106, Tav. XXI, Fig. 1; KARAMAN, BULIĆ, 1927, sl. 68; KARAMAN, BULIĆ, 1929, 164, sl. 68

3 KEČKEMET, 1993, 125.

2. Vicko Andrić, Tlocrt katedrale s okolnim kućama iz mape Jupiterov hram u Dioklecijanovoj palači u Splitu - godine 1852. , T. III (Arhiva KO-ST, snimka: Ž. Bačić, 2010.)

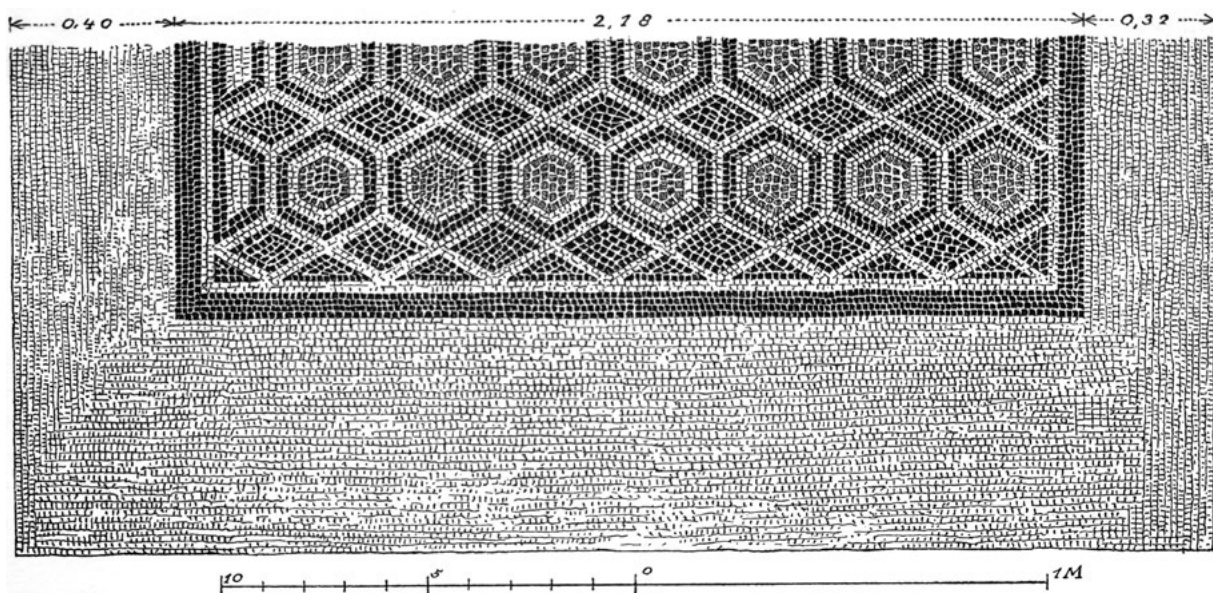
Vicko Andrić, Floor plan of the cathedral with surrounding houses from the map "Temple of Jupiter in Diocletian's Palace in Split - 1852", Pl. III (KO-ST Photo Archive, Ž. Bačić, 2010)

katedrale, na današnjoj Bulićevoj poljani koja se u ranijoj stručnoj literaturi navodi kao Rittigova ulica.

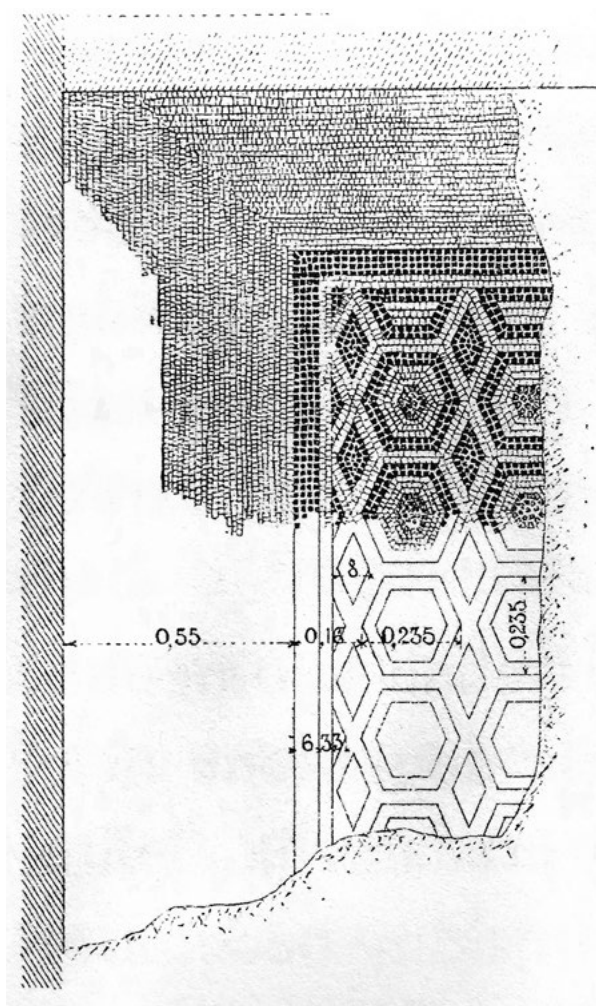
Uz temelje istočnog zida predromaničke kuće u Arhiđakonovoj ulici vidljiv je uski dio mozaičnog tapeta sa šesterokutima i rombovima, iste dekorativne sheme kao u sjevernom trijemu kasnoantičkog dvorišta. Heksagonalna mreža s manjim rombovima nema ukrasne bordure poput one uz zid temenosa, već se pruža u punoj širini do crne granične linije polja. Nedavno je uklonjen krov prizemnice koja je nastala u prislonu na župnu kuću, a

na prostoru manjih kuća na čest. zgr. 472 (1711) i 473 (1712) srušenih prilikom purifikacije okoliša mauzoleja.⁸ Buduća arheološka istraživanja definirat će protezanje mozaika i njihove motive prema sjeveroistoku i razjasniti izradu bijelog rubnjaka širine 55 cm na istočnom kraju „Niemannova” tapeta. Naime, to nije završetak trijema jer je arheološkim istraživanjima unutar župne kuće u

⁸ PIPLOVIĆ, 2019, 397–403.

3. Crtež mozaika s mrežom šesterokuta i rombova u Ulici Grote u: G. Niemann, Dioklecijanova palača u Splitu, 1910. (snimka: Ž. Bačić, 2010.)
Drawing of a mosaic with a grid of hexagons and rhombi in Ulica Grota. In: G. Niemann, Diocletian's Palace in Split, 1910 (Ž. Bačić, 2010)

4. Crtež mozaika u ulici Grote u: Ernest Hébrard, Jacques Zeiller, Split - Dioklecijanova palača, 1912. (snimka: Ž. Bačić, 2010.)
Drawing of the mosaic in Ulica Grota. In: Ernest Hébrard, Jacques Zeiller, Split - Diocletian's Palace, 1912 (Ž. Bačić, 2010)

Arhidakonovoj ulici 1 pronađen poprečni mozaični tepih i tako definiran tlocrtni gabarit ovog kasnoantičkog dvorišta (sl. 5).⁹ Geometrijska mreža šesterokuta i rombova, koju je otkrio Niemann, na otvorenom prostoru uz temenos u bijeloj, sivoplavoj i crnoj boji ponavlja se i unutar župne kuće. Iako se radi o istoj dekorativnoj shemi, korištenjem neznatnih tonskih razlika stvara dojam svježijeg kolorita. Osnovni je crtež izrađen crnom linijom u debljini jedne kockice mozaika s bijelom ispunom šesterokuta, a umjesto crnog romba koristi se varijanta sivoplavog. Kod istog motiva na otvorenom dvorištu i unutar predromaničke kuće šesterokuti su porubljeni crnim u debljini dvije kockice mozaika, a ispunjena se tonski gradira s dva reda plavih kockica do bijele jezgre (sl. 6).

Na zidu temenosa prema Arhidakonovoj ulici, koji ima vidljivi raspon od 12,60 m, dva su vertikalna otvora za ispuštanje vode. Jedan otvor veličine 0,28 x 1,05 m na sredini je zida temenosa iznad mozaika, ispod jugozapadnog pločnika oko mauzoleja gdje se prikuplja voda u obodnom kanalu, dok je drugi oko 1 m istočno od ugla južne stranice mauzoleja gdje je oktagon najbliži temeljnom zidu temenosa, a otkriven je u temeljima kuće u Arhidakonovoj 1. Recentne izmjere podnog mozaika sa šesterokutima *sub divo* pokazuju da razina varira od +3,35 do +3,38 m, a na zidu temenosa nad njim izrađen je pravokutni ispušnik visok oko 0,70 m, čije je dno na +3,96 m. U župnoj kući

9 Arheološka istraživanja su provedena 2009. i 2010. godine prilikom rekonstrukcije građevine za župnika don Tomislava Čubelića, a pod vodstvom arheologinje Milke Mrduljaš i autorice ovih redaka. Arhitektonsku dokumentaciju izradila je tvrtka Neir d.o.o. Split. U ovom radu predstaviti ćemo podatke važne za dvorište s mozaikom, dok će detaljan arheološki kontekst biti posebno razmatran.

u Arhiđakonovoj ul. 1 također je otkriven mozaik na jugoistoku slične ornamentalne sheme na koti +3,27 m, a dno ispusta za vodu je na +4,00 m. Mreža šesterokuta i rombova čini tepih (3,00 x 4,50 m) koji zatvara istočnu stranu velikog dvorišta s trijemovima. Gornja kota otvora u zidu odgovara gornjoj razini platforme oko mauzoleja, što znači da su otvori služili za odvodnju voda u široki jarak koji je odvajao temenos hramova od careva stana. Bio je to sigurnosni pojas između ograđenog areala hramova i carske rezidencije koji je mogao poslužiti kao prepreka u slučaju opasnosti i kao protupožarni usjek.¹⁰ Razrađenim projektom drenaže oko mauzoleja voda je visokim kanalima tekla do barbakana i izlivala se u jarak južno od temenosa. Tu je postojala značajna denivelacija od kamene platforme oko mauzoleja (cca +5,00 m), odnosno njegova pločnika (+6,77 m) do živca koji je utvrđen pored zida temenosa na razini od +3,41 m i u padu do +2,96 m. Na razini kamene platforme bila je podnica drenažnog kanala oko mauzoleja kojima je procjedna i oborinska voda usmjeravana do ispusta na zidu temenosa.¹¹ Trijem s mozaicima u rasponu širokog jarka u Arhiđakonovoj ulici nije kompatibilan s izbacivanjem procjednih voda na hodnu površinu jer ih direktno oštećuje, čime je negirana njihova funkcionalnost (sl. 7). Mozaici su mogli biti izvedeni u razdoblju nakon Dioklecijana prilikom uređenja dvorišta u blizini istočnih termi, a o njihovim oblikovnim i formalnim srodnostima sa salonitanskim mozaicima s kraja 4. i početka 5. st. prva je skrenula pozornost Jasna Jeličić-Radonić.¹²

Kasnijom izgradnjom urbanog tkiva Palače ova su prostrana unutrašnja dvorišta presječena, nasuta i podijeljena mrežom ulica. U Arhiđakonovoj 1 ranosrednjovjekovna je kuća svojim istočnim zidom temeljena na mozaiku pa je tu nekadašnja hodna ploha poremećena i razlomljena u više komada (sl. 8). Tim pravcem ujedno prolazi trasa odvodnog kanala koji teče od barbakana u zidu temenosa do sličnog otvora u temeljnom zidu prema Arhiđakonovoj ulici, što dokazuje da je srednjovjekovni urbanizam koristio rješenja odvodnje iz Dioklecijanova vremena. Manja zgrada Etnografskog muzeja priljubljena uz istočni zid Vestibula jedna je od najranijih ranosrednjovjekovnih građevina koja koristi postojeće zidove Palače na zapadu i jugu. Pripada tipu jednoćelijske predromaničke stambene kuće s vratima prizemlja zidanim lomljenim kamenom s monolitnim nadvojem na kojem je urezan križ i lunetom s polukružnim rasteretnim lukom. Preuveličana visina ulaznih vrata prizemlja slijedi iz pokušaja istovremene prezentacije dviju niveleta: razine kasnoantičkog mozaika

5. Istočno krilo dvorišta s mozaikom i slojevima podloge do stijene, župna kuća u Arhiđakonovoj 1, Split (fototeka KO-ST, snimka: V. Kovačić, 2009.)

East wing of the courtyard with mosaic and layers of foundation to the rock, parish house at Arhiđakonova 1, Split (KO-ST Photo Archive, V. Kovačić, 2009)

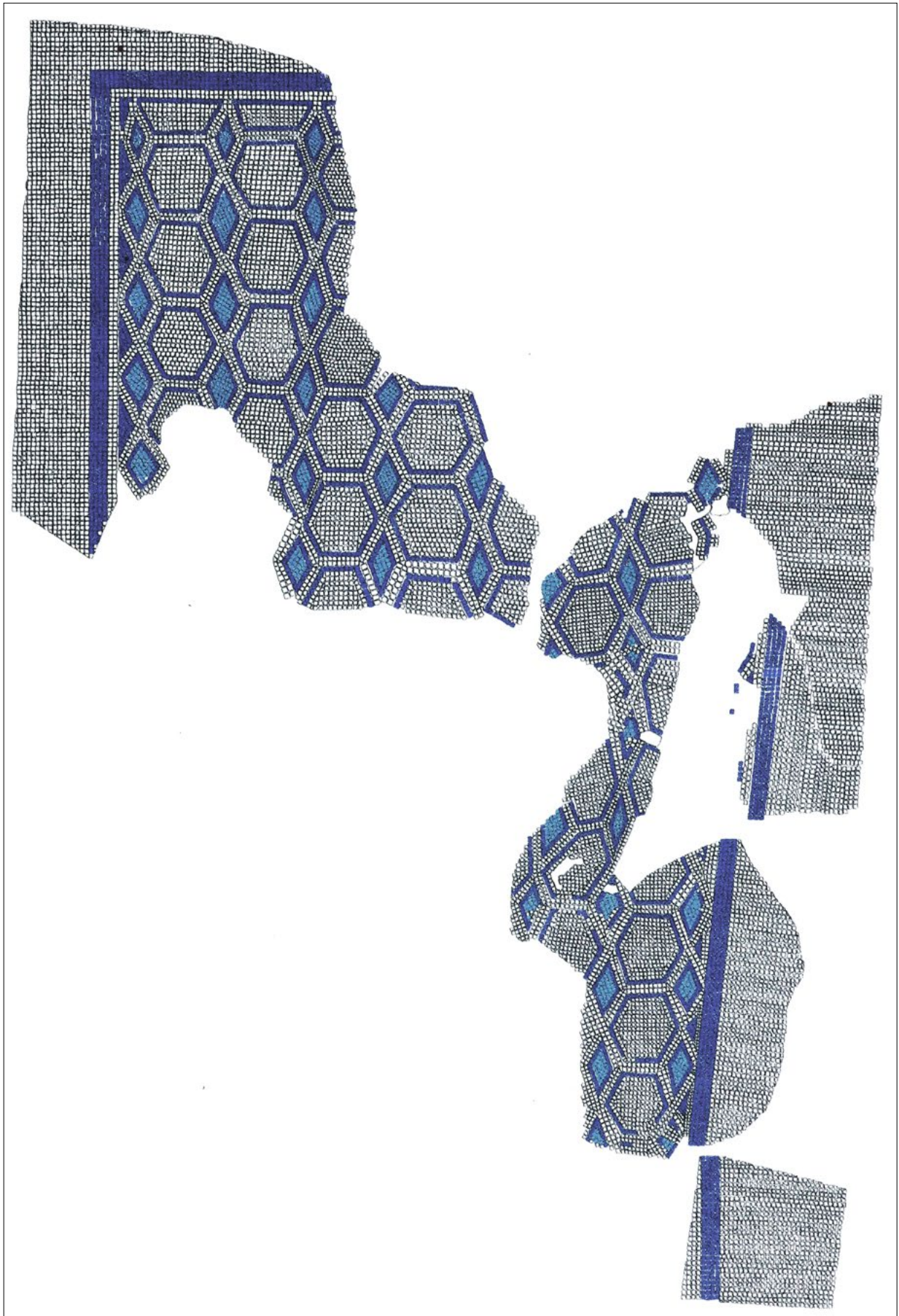
6. Mozaični tepih ispod poprečnog zida srednjovjekovne kuće u podrumu Arhiđakonove 1, Split (fototeka KO-ST, snimka: V. Kovačić, 2009.)

Mosaic under the transverse wall of a medieval house in the basement of Arhiđakonova 1, Split (KO-ST Photo Archive, V. Kovačić, 2009)

10 BUŽANČIĆ, 2009, 241.

11 BUBLE, 2009, 145.

12 JELIČIĆ RADONIĆ, 1999, 51–72.

7. Crtež mozaičnog pločnika s motivima šesterokuta i rombova u Arhidakonovoj 1, Split (crtala: J. Beneta Ružić, Neir d.o.o., 2010.)
Drawing of mosaic pavement with motifs of hexagons and rhombi in Arhidakonova 1, Split (J. Beneta Ružić, Neir d.o.o., 2010)

i pročelja predromaničke kuće čiji je izvorni prag gotovo na razini današnjeg polukata. Kameni nadvratnik na predromaničkoj kući u Arhiđakonovoj ulici, kao i onaj dokumentiran na srušenoj kući uz istočni zid Vestibula, imali su urezane ranokršćanske križeve.¹³ Uski prozori, poput strijelnica u prizemlju, uobičajeni su kod kasnoantičke stambene arhitekture Hvara, a slično je oblikovanje moglo trajati i u ranom srednjem vijeku.¹⁴

Dvorišta ukrašena mozaikom u Dioklecijanovoj palači bila su približno iste veličine (18,5 x 14 m i 18 x 13 m). Na Bulićevoj poljani uz dekumanus, živac nije priklesan uz rubne dijelove prostorija i mozaika pa je ostao vidljiv uz vanjski zid temenosa na +3,46 m,¹⁵ dok je u Arhiđakonovoj ulici živac na oko 30 cm ispod mozaične površine. Oba su trijema bila pokrivena mozaičnim tapetima s geometrijskim motivima i različitim bordurama te se u pravilu pripisuju Dioklecijanovu vremenu, iako su ulomci keramike sjevernog dvorišta datirani krajem 4. i u 5. stoljeća.¹⁶ Usporedbe ornamentalnih shema mozaičnih tepiha s onima u Saloni i širem akvilejskom krugu upućuju na kasniji sloj crkvenih površine na prijelazu 4. u 5. stoljeće, poput apsidalnog mozaika salonitanske katedrale¹⁷ i mozaičnog tepiha sa središnjim motivom jelena s trase solinske zaobilaznice.¹⁸ Sjeverni brod „bazilike urbane“ pokriven je mozaičnim tepihom s mrežom osmerokuta i kosih kvadrata. Između baza stupova arkature nalazi se motiv tkanja s tropletom. Dekorativnu matricu ambulatorija salonitanske katedrale formiraju osmerokuti omeđeni istokračnim križevima i izduženim šesterokutima, a unutar geometrijskih ploha su razni oblici stiliziranih križeva.

Kod sakralnih sklopova u Saloni i na sjevernom Jadranu unutar izduženih šesterokuta i motiva dvostrukih sjekira izveden je fini crtež križa proširenih krakova, koji nije samo ornamentalnog karaktera već im daje dodatno simboličko značenje. Osim izduženih šesterokuta u Saloni i Poreču treba spomenuti i katekumenej ranokršćanskog sklopa u Osoru gdje svaki element dvostruke sjekire ima znak križa. Prema sličnim predlošcima izvedeni su mozaici u Akvileji (teodorijanske aule i Basilica del Monastero), Gradu (ranije bazilika na Piazza della Vittoria, danas zvana Basilica della Corte, crkvi S. Proto u S. Canzian d' Isonzo, katedrale u Puli i Poreču (prvi sloj mozaika u sjevernom brodu Eufrazijane i mozaici sjeverno od bazilike).¹⁹ Stilska

8. Dio mozaika u Arhiđakonovoj 1 oštećen zidom srednjovjekovne kuće i protokom vode (fototeka KO-ST, snimka: V. Kovačić, 2010.) Part of the mosaic in Arhiđakonova 1 damaged by the wall of a medieval house and the flow of water (KO-ST Photo Archive, V. Kovačić, 2010)

analiza i analogije s motivima mozaika salonitanske katedrale iz razdoblja biskupa Simferija i Hezihija upućuju da mozaici trijemova iz Dioklecijanove palače pripadaju posttetrarhijskom razdoblju, a vjerojatno su izvedeni koncem 4. i početkom 5. stoljeća.²⁰ Iako je splitska Palača bila carski posjed, zasigurno je već u tom periodu, što se poglavito odnosi na vrijeme obnove crkava na cijelom području metropolije za vrijeme biskupa Hezihija, jedan njezin dio bio namijenjen kleru. Za takve svrhe poželjan je bio areal katedrale, pa prozorski pilastri s urezanim križevima pronađeni u pločniku katedrale i sakristiji, arhitravi s križevima kao i akroterij kasnoantičkog sarkofaga s križem proširenih krakova otkriven u župnoj kući pružaju značajne indicije za korištenje ovog prostora u ranokršćanskom periodu.²¹

13 MARASOVIĆ, 2011, 290.

14 PETRIĆ, 1989, 6, 10.

15 J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, McNALLY, WILKES, 1972, 15; McNALLY, J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, 1977, 9–12.

16 J. MARASOVIĆ, T. MARASOVIĆ, McNALLY, WILKES, 1972, 17; SMITH, 1979, 141.

17 BULIĆ, 1903, 34, T. VIII; BULIĆ, 1904, 154, T. XI-XII i XIII.

18 KIRIGIN et al. 1987, 21–25, Plan 4. T. IV; MIRABELLA ROBERTI, 1979-1980, 54, sl. 9.

19 MIRABELLA ROBERTI, 1953, 209–243; MIRABELLA ROBERTI,

1979–1980, 270, 272–276; PRELOG, 1986, sl. 59, 61.

20 JELIČIĆ RADONIĆ, 1999, 51–72.

21 Zid temenosa sačuvan u visini prvog kata.

9. Priprema nalazišta za postavljanje novih ulomaka mozaika (arhiva HRZ-a, snimka: T. Borovac, 2011.)
Preparation of the site for placing new mosaic fragments (HRZ Photo Archive, T. Borovac, 2011)

10. Izgled nalazišta nakon rekonstruktivnih radova (arhiva HRZ-a, snimka: T. Borovac 2012.)
Site after reconstruction (HRZ Photo Archive, T. Borovac 2012)

Kronologija konzervatorsko-restauratorskih radova na mozaicima

Na antičkim mozaicima iz Arhiđakonove ulice Dioklecijanove palače koji se nalaze *in situ*: na otvorenom i unutar Etnografskog muzeja, tijekom 1998., 2002. te od 2007. do 2012. i od 2016. do 2023. godine Odsjek za zidno slikarstvo, mozaike i štuko Odjela za nepokretnu baštinu u Splitu, Hrvatskog restauratorskog zavoda izveo je niz konzervatorsko-restauratorskih radova.²² Nakon posljednjeg arheološkog istraživanja 1963. godine²³, stručni je tim konzervatora-restauratora 1998. godine²⁴ prvi put sagledao mozaik kao cjelinu i na temelju analiza uzroka prisutnih degradacija gradivog materijala odredio metodologiju konzervatorsko-restauratorskih radova. Tadašnji preventivni radovi imali su za cilj dokumentirati zatečeno stanje, izvršiti kemijsko-mehaničko-fizikalno čišćenje i konsolidirati/stabilizirati mozaičnu površinu (odrediti i žbukom obrubiti izvorne rubove, konsolidirati veća i manja mehanička oštećenja s izvornim teserama ili vapnenom žbukom, učvrstiti žbuku). Osim izvedenih radova dokumentirani su brojni vanjski i unutarnji uzroci propadanja koji su kod higroskopskih materijala od kojih je sazdan mozaik, zajedničkim djelovanjem stvorili uzročno-posljedične procese u vidu mehaničkih ili fizikalnih promjena (lakune, pukotine, ispupčenja, udubljenja, oštećenje sljubnica, gubitak kemijskih osobina žbuke, eflorescencija, skrama, mrljavnost, gubitak i oštećenje kockica...). Brzina propadanja artefakta je zbog toga bila brža, efikasnija, na kraju i pogubnija. Iste je godine, iz navedenih razloga i nakon izvedenih preventivnih radova, stručni tim predložio nadležnim institucijama kontinuiranu brigu o očuvanju mozaika kako bi se spriječilo njegovo daljnje ubrzano propadanje.²⁵

U međuvremenu, do 2002. godine, mozaik je izložen javnosti te je, bez odgovarajuće skrbi postao nelegalno odlagalište krupnog otpada. Tek 2002. godine radovi se ponovno aktiviraju te se mozaik na otvorenom iznova očistio mehaničko-kemijskim metodama, mehanička oštećenja u obliku lakuna konsolidirana su teserama ili spravljenom vapnenom žbukom, potom se mozaik pokrio tamponskim zaštitnim slojem stvarajući privremenu zaštitnu, "obranu", od svih razornih djelovanja do sljedećih zaštitnih radova. Nakon petogodišnje stanke, u razdoblju od 2007. do 2012. godine²⁶ ponovno se provode

kontinuirani planski konzervatorsko-restauratorski radovi izvedeni kroz tri interventne faze: preventivne/hitne intervencije, zaštitne intervencije i održavanje. Sve tri faze uvjetovale su izvedbu od složenijih do manje zahtjevnih radova, a to su: čišćenje nalazišta od krupnog otpada i zaštitnog sloja, čišćenje mozaične površine, injektiranje, uklanjanje zatečenih zapuna, rubova i izrada novih, obrubljivanje, impregniranje i konsolidiranje podloge, fugiranje, rekonstrukcija mehaničkih oštećenja s teserama, završna konsolidacija tesera, dokumentiranje (grafičko, fotografsko), rekonstrukcija te istraživački radovi (termografska²⁷ i laboratorijska ispitivanja²⁸). Osim čišćenja i stabiliziranja/konsolidiranja mozaične površine, korpus mozaika s ugradbenim materijalom (vapnenom žbukom) unutar većih zona bez mozaika nastavio je propadati zbog izloženosti vanjskim uzrocima propadanja, prvenstveno velikih slivova vode u zimskim razdobljima. Upravo zbog tih razloga, stručni se tim 2009. godine²⁹ odlučio na izradu rekonstrukcije mozaika u većim nedostajućim zonama izvornog mozaika, kao još jedan vid održavanja i očuvanja izvornog dijela mozaika. Na temelju izrađene grafičke dokumentacije u radionici su izrađeni novi ulomci mozaika, tzv. direktnom metodom³⁰ uz korištenje ručno rađenih tesera koje su po boji, materijalu, veličini i dekoru odgovarale izvornom primjeru. Prije montiranja novih ulomaka, napravljen je uvid u postojeće stanje podloge te je postavljena prihvatna podloga za nove ulomke koja svojim fizikalno-kemijskim osobinama odgovara izvornoj. Rekonstruktivni su radovi završili tijekom 2012. godine³¹ (sl. 9, 10). Tijekom 2008. i 2010. godine napravljen je uvid u zatečeno stanje te su izvedeni konzervatorsko-restauratorski radovi na mozaiku i žbukama unutar prizemlja Etnografskog muzeja. Površina sačuvanog južnog dijela jugozapadnog mozaičnog tapeta u prostorijski je oko 12 m², a u sjeveroistočnom kutu prostorije sačuvana je antička podnica (nukelus) površine oko 3 m². Na temelju zatečenog stanja izrađena je strategija radova koji su temeljeni na dokumentaciji, čišćenju, konsolidaciji i održavanju mozaika i antičke žbuke na zidovima (južnom i zapadnom). Po završetku svih radova, 2012. godine, oko mozaika na otvorenom postavljena je zaštitna ograda te su predložene smjernice za izradu nadstrešnice, kao neizostavnim dijelom njihove zaštite. Sljedeću aktivnost u izvedbi zaštitnih radova pratimo u periodu od 2016. do 2023. godine.³²

22 BOROVIĆ, MATULIĆ, 1998, 2–6; 2; KIRŠIĆ, 2008, 2; KIRŠIĆ, 2009, 2–3; KIRŠIĆ, 2010, 2–4; KIRŠIĆ, 2011, 2–4; KIRŠIĆ, 2012, 2–4; BOROVIĆ, 2016, 2–4; BOROVIĆ, 2017, 2–4; KIRŠIĆ, 2018, 2–4; JERKOVIĆ, 2019, 2–5; JERKOVIĆ, 2020, 4–30; JERKOVIĆ, 2021, 2–20; JERKOVIĆ, 2022, 1–3; JERKOVIĆ, 2023, 1–3.

23 Vidi bilješku br. 6.

24 BOROVIĆ, MATULIĆ, 1998, 2–6.

25 Vidi bilješku br. 24.

26 KIRŠIĆ, 2008, 2; KIRŠIĆ, 2009, 2–3; KIRŠIĆ, 2010, 2–4; KIRŠIĆ, 2011, 2–4; KIRŠIĆ, 2012, 2–4.

27 KIRŠIĆ, 2011, 2–4.

28 FABIĆ, 2010, 2–4.

29 KIRŠIĆ, 2009, 2–3.

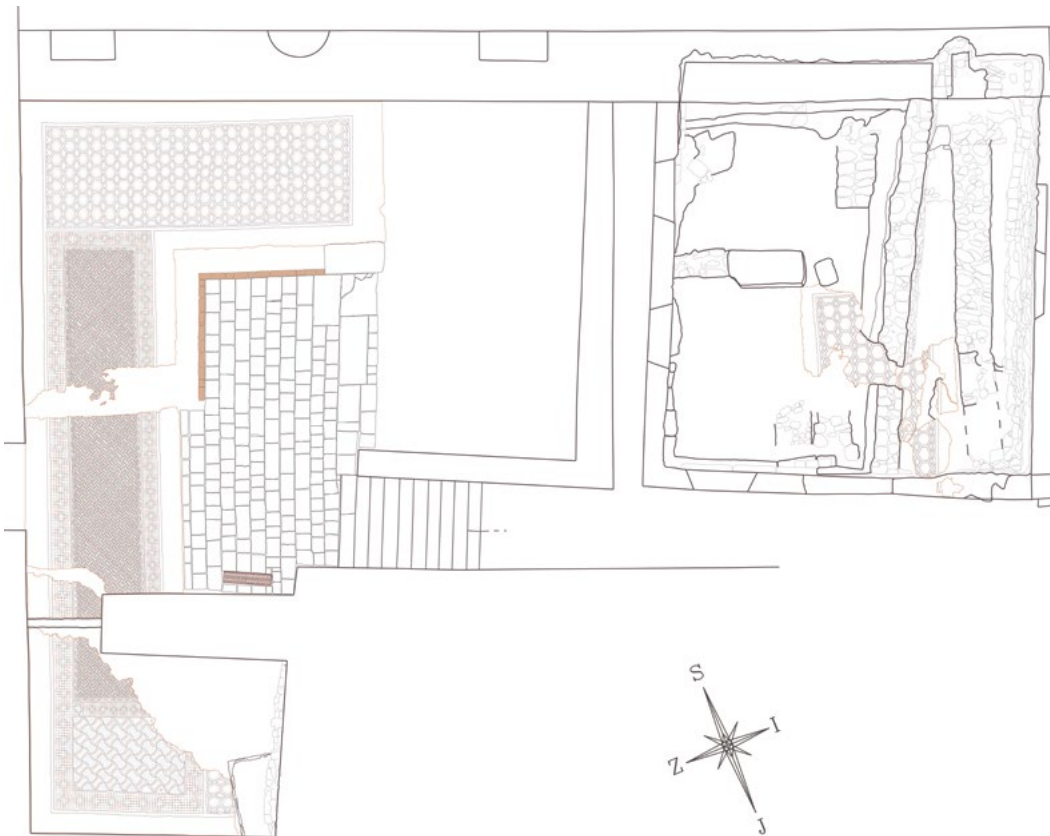
30 GARČEVIĆ, 2006, 227–228.

31 KIRŠIĆ, 2010, 2–4.

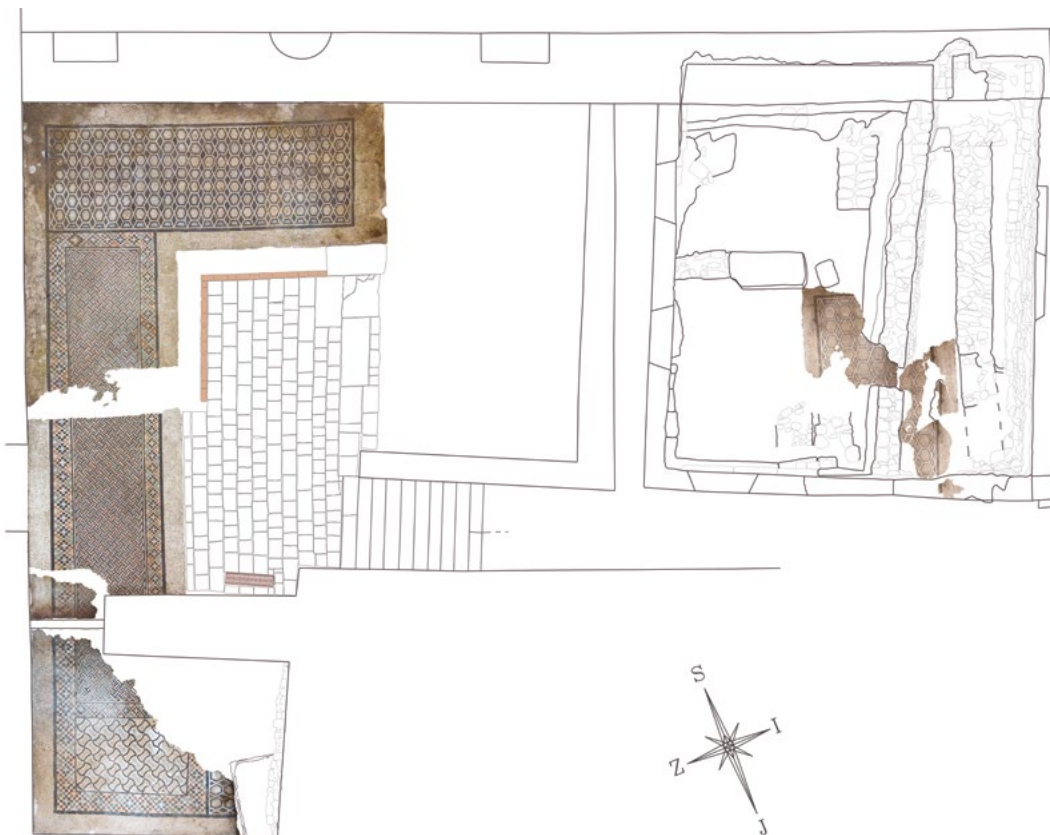
32 BOROVIĆ, 2016, 2–4; BOROVIĆ, 2017, 2–4; KIRŠIĆ, 2018, 2–4; JERKOVIĆ, 2019, 2–5; JERKOVIĆ, 2020, 4–30; JERKOVIĆ, 2021, 2–20; JERKOVIĆ, 2022, 1–3; JERKOVIĆ, 2023, 1–3.

11. Prikaz nalazišta nakon okončanih radova tijekom 2020. godine (arhiva HRZ.-a, snimka: I. Marinković, P. Gamulin, 2020.)
View of the site after the work was completed in 2020 (HRZ Photo Archive, I. Marinković, P. Gamulin, 2020)

12. Linijski crtež dekorativnih sastavnica mozaika (arhiva HRZ-a, crtao: N. Radošević, 2022)
Line drawing of decorative elements of the mosaic (HRZ Archive, N. Radošević, 2022)

13. Ortofoto prikaz mozaika s nacrtom nalazišta (arhiva HRZ-a, crtao: N. Radošević, HRZ, 2022)
Orthophoto of the mosaic with the layout of the site (HRZ Archive, N. Radošević, HRZ, 2022)

14. Izgled mozaika u prizemlju Etnografskog muzeja nakon radova (arhiva HRZ-a, snimka: P. Gamulin, 2021.)
Mosaic on the ground floor of the Ethnographic Museum after conservation (HRZ Photo Archive, P. Gamulin, 2021)

Osim radova na održavanju nalazišta s mozaicima,³³ 2019. godine izrađeno je idejno arhitektonsko rješenje nadstrešnice nad mozaicima.³⁴ Odsjek je tijekom navedenih godina stručnoj javnosti predložio niz rješenja za zaštitu i prezentaciju nalazišta. Stručna reakcija na prijedloge nije izostala, pa je tijekom 2020. godine, uz financijsku potporu Grada Splita i uz odobrenje Ministarstva kulture i medija RH, odobrena rekonstrukcija urušene pješačke zone Arhidakonove ulice od oko 12 m² s novim slojem mozaika³⁵. Osim što je obuhvatna zona izgledala neprimjereno za jedan antički sklop s mozaicima, u njoj se sakupljala i zadržavala oborinska i slivna voda koja je destruktivno djelovala na izvorni dio mozaika. Radovi na rekonstrukciji započeli su infrastrukturnim radovima (postavljanje novih cijevi za odvodnju vode) i arheološkim istraživanjima obuhvatne zone. Arheološka

su istraživanja otkrila novi dio mozaika koji se nalazi uz vrata prizemne prostorije Etnografskog muzeja i nastavlja se ispod njih,³⁶ te koji je nekoć bio dio kontinuiranog slijeda mozaične dekoracije. Na novopronađenom mozaiku površine od oko 0,50 m² izvršeni su preventivni radovi (dokumentiranje, čišćenje, kondolidiranje). Osim preventivnih radova na mozaicima na otvorenom, u radionici je, tzv. indirektnom metodom,³⁷ napravljen prvi dio replike s ručno izrađenim teserama većinom od prirodnog kamena lokalnog podrijetla koji ima slične karakteristike kao i izvorno upotrijebljeni materijal. Za izradu zelenih tesera upotrebljavan je kamen komercijalnog naziva *Adria Verde* (zeleni Jadran) iz Putišića kod Donjeg Dolca (Mosor), za izradu bijelih tesera korišteno je više vrsta kamena komercijalnog naziva *Veselje Unito* i *Sivac* s otoka Brača, *Plano* i *Seget* iz Trogira, *Dolit* iz Dolca, dok je za izradu crnih tesera korišten talijanski mramor

33 MUDRONJA, 2015, 2–4.

34 JERKOVIĆ, 2019, 2–5.

35 JERKOVIĆ, 2020, 4–30.

36 JERKOVIĆ, 2020, 13–14.

37 GARČEVIĆ, 2006, 228–229.

15. Prikaz nalazišta nakon uklanjanja nelegalnog objekta (arhiva HRZ-a, snimka I. Jerković, 2022.)
View of the site after the removal of the illegal object (HRZ Photo Archive, I. Jerković, 2022)

komercijalnog naziva *Black Wenge*. Crvene tesere su izrađene od kamena iz mjesta Čvrljeva, a za sive je korišten kamen komercijalnog naziva *Mura* iz Bugarske. Ručno napravljenih oko 200 000 kockica poslužilo je za izradu 18 ulomaka mozaika prema zadanoj shemi, postavljenih *in situ* na pripremljenu podlogu. Nakon postavljanja, spojevi ulomaka mozaika su ispunjeni teserama, izvršeno je završno fugiranje i impregniranje površine. Novopostavljena mozaična površina slijedi zadanu likovnu shemu i visinsku razliku između izvornih mozaika te je njezin visinski pad također usmjeren prema otvoru za odvodnju oborinskih voda.³⁸ Postavljanjem replike s potpunom rekonstrukcijom (koja je moguća upravo zbog geometrijskog ustroja kompozicije) pokrio se nekoć jedan dio izvornog poda trijema antičke kuće, omogućujući najtrajnije i najcjelovitije rješenje prezentacije i održavanja (sl. 11, 12 i 13).

Konzervatorsko-restauratorski radovi na mozaicima unutar Etnografskog muzeja³⁹ nastavljaju se tijekom 2021. godine u suradnji s Odsjekom za staru gradsku jezgru Grada Splita. Budući da se prostorija s mozaicima planira prezentirati javnosti kao izložbeni prostor nalazišta s mozaicima, javila se potreba za revidiranjem

zatečenog stanja mozaika, a nakon posljednjih radova prostorija je služila za deponiranje muzejskog inventara. Provedeni konzervatorsko-restauratorski radovi, koje je financirao Grad Split, obuhvatili su čišćenje mozaika i žbuke, injektiranje, konsolidiranje podloge mozaika, konsolidiranje kockica, konsolidiranje žbuke na zidovima, rekonstruiranje mehaničkih oštećenja s kockicama te zaštitu mozaičke dekoracije⁴⁰ (sl. 14). Nakon radova, uslijedila je građevinsko-konzervatorska sanacija zidova prostorije te postavljanje novih ulaznih/izlaznih vrata s vanjskog dijela nalazišta prema podrumima Dioklecijanove palače. Na inicijativu Uprave za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskog odjela u Splitu MKM, kao i HRZ-a, 2020. godine Grad Split uklanja nelegalni objekt s vanjskog dijela nalazišta (sl. 15) te se tijekom 2023. godine nastavlja s planiranim uređenjem i istraživanjem nalazišta.

Nakon višegodišnje „bitke“ za očuvanje i prezentaciju mozaika *in situ*, postavlja se pitanje jesu li konzervatorsko-restauratorski radovi smanjili/uklonili uzroke propadanja mozaika ili je možda bolje ulomke mozaika prezentirati izvan arhitektonskog sklopa, unutar sigurnih mikroklimatskih uvjeta u muzeju? Naime, tijekom godina, metodologija i tehnologija radova se mijenjala,

38 JERKOVIĆ, 2020, 16–21.

39 JERKOVIĆ, 2021, 2–20.

40 JERKOVIĆ, 2021, 2–20.

usavršavala, prilagođavala; primjerice, različita metodologija čišćenja površine mozaika nije trajna, ponavljajuća je i obavezna, ali se mijenja prema vrsti onečišćenja, degradaciji površine i tesera. Uvijek prisutna površinska nečistoća, biljna vegetacija i mikroorganizmi uklonila se mehanički korištenjem skalpela, četki, čekića, te specijaliziranim instrumentima (alatima za stomatologiju), spužvama i kistovima, dok se fizikalnom metodom, specijaliziranim instrumentima (laserima, ultrazvukom i pjeskarnikom) uklanja tvrdokorna kalcitna skrama s tesera. Kemijskom metodom (detergentima) uklonile su se tamne nakupine mikrobioloških organizama. Također, nakon čišćenja neizostavni su konsolidacijski radovi čiji je cilj, u najvećoj mjeri vratiti u prvotni oblik slojevitost, otpornost, elastičnost, koheziju, kompaktnost i stabilnost materijala. Za sve konsolidacijske postupke rabila se spravljen ili/i industrijska žbuka koja se razlikovala po veličini agregata. Najfinija žbuka⁴¹ s najmanjom veličinom agregata koristila se za radove injektiranja, a ubrizgivala se do zasićenosti zadane zone, tj. do trenutka povezivanja odvojenih dijelova između tesera i podloge ili popunjavanja prostora među slojevima (pukotine, pore i šupljine). Za obrubljivanje rubova i lakuna, tijekom vremena se koristila spravljen ili/i industrijska žbuka⁴² veličine agregata približno 3 – 6 mm. Za konsolidaciju mehaničkih oštećenja s tesera / rekonstrukciju lakuna i za fugiranje sljubnica upotrebljavala se spravljen ili/i industrijska žbuka veličine zrna 2 – 4 mm. Upotrebljavana vapnena žbuka mijenjala se tijekom godina zbog gubitka fizikalno-kemijskih svojstva uslijed pritisaka vanjskih uzroka propadanja, posebice djelovanja vode. Kako bi izbjegli propadanje ugradbene žbuke, izvedena je rekonstrukcija većih i manjih mehaničkih oštećenja tehnikom mozaika,

što se tijekom godina pokazalo najboljim rješenjem za očuvanje izvorne mozaične površine. Također, posljednjih se 50 godina zaštitne intervencije na mozaicima razvijaju u skladu s etičkim i estetskim načelima konzervatorsko-restauratorske struke, koja je podložna promjenama, radi njihova boljeg razumijevanja, rješavanja, sprječavanja i održavanja propadanja. Upravo je to težnja stručnoga tima Hrvatskog restauratorskog zavoda, koji još od 1998. godine pokušava smanjiti štetne uzroke propadanja s ciljem zadržavanja autentičnosti u prirodnom okruženju. Trenutačni rezultat je zadovoljavajući, ali kada se prestanu provoditi preventivni radovi svjedočit ćemo ponovnom gubljenju antičke rukotvorine ili možemo postati primjer dobrog skrbnika našeg kulturnog naslijeđa.

Zaključak

Zajednički je cilj svih dionika (MKM KO-ST, OZNB SPLIT i Odsjeka za staru gradsku jezgru Grada Splita)⁴³ prezentacija kasnoantičkih mozaika unutar Arhidakonove ulice jer sadrži vrijedne kulturno-povijesne podatke i ocrtava obrise vremena u kojem su nastali i trajali. Prezentacija mozaičnih površina na otvorenom vezana je za niz mikroklimatskih i sigurnosnih problema koji trajno ugrožavaju nalazišta, usprkos velikom angažmanu konzervatora i restauratora. Dosadašnji povijesni i noviji istraživački, te konzervatorsko-restauratorski radovi daju mogućnost sagledavanja manjeg segmenta kasnoantičkog arhitektonskog sklopa. Stoga su svi navedeni postupci priprema za projekt natkrivanja dvorišta i prezentaciju mozaika u prikladnim i kontroliranim uvjetima koja će omogućiti da se takvi sklopovi trajno sačuvaju i osobito istaknu u prezentaciji povijesnih slojeva stare gradske jezgre grada Splita. ■

41 <https://www.ctseurope.com/gb/279-plm-sm> (pregledano 21. 3. 2023).

42 <https://www.mapei.com/hr/hr/proizvodi-i-rjesenja/popis-proizvoda/vise-o-proizvodu/mape-antique-fc-civile> (pregledano 21. 3. 2023).

43 Vrlo je teško poimenično nabrojati sve sudionike koji su doprinijeli otkrivanju te revitalizaciji nalazišta s mozaicima. Ovom prilikom zahvaljujemo svi sudionicima, od arheologa, konzervatora, arhitekta, povjesničara umjetnosti, građevinara, konzervatorima – restauratorima, studentima specijalističkog usmjerenja konzervacija-restauracija zidnih slika i mozaika Odsjeka za konzervaciju-restauraciju UMAS-a, muzejskim djelatnicima, nizu komunalnih službi; svi smo mi „kockica“ koja je pomogla u spašavanju, razumijevanju i rekonstruiranju mozaika.

Literatura

- BOROVAC TONČI, MATULIĆ BRANKO, *Izvjeshće o izvršenim djelomičnim zaštitnim zahvatima na antičkim mozaicima u Splitu unutra Dioklecijanove palače (Bulićeva i Arhiđakonova ulica)*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, Split, 1998.
- BOROVAC TONČI, *Split, Dioklecijanova palača, mozaik (Arhiđakonova ulica)*, izvještaj o izvedenim konzervatorsko-restauratorskim radova do 15. 11. 2016, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, Split, 2016.
- BOROVAC TONČI, *Split, Dioklecijanova palača, mozaik (Arhiđakonova ulica)*, izvještaj o izvedenim konzervatorsko-restauratorskim radova od 01. 01. do 24. 11. 2017, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, Split, 2017.
- BUBLE SANJA, Dioklecijanova palača – izvor poznavanja rimske tehnike građenja, u: *Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja*, Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu, ur. Nenad Cambi, Joško Belamarić i Tomislav Marasović, Split, 2009., 135–161
- BULIĆ FRANE, Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l'a. 1902, u: *Bull. dalm.*, XXVI, 1903., 33–106
- BULIĆ FRANE, Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a.1903 e 1904., *Bull. dalm.* XXVII, 1904., 121–154
- BULIĆ FRANE, Materiale e provenienza della pietra, delle colonne, nonché delle sfingi del Palazzo di Diocleziano a Spalato e delle colonne ecc. delle basiliche cristiane a Salona, *Bull. dalm.*, XXXI (1908.), 86–110
- BUŽANČIĆ RADOSLAV, Diocletian's palace, Τοῦ Ἀσπλάθου καὶ ὄπερ παλάτιον μικρόν; u: *Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja*, Zbornik radova s međunarodnog simpozija održanog od 18. do 22. rujna 2005. u Splitu, ur: Nenad Cambi, Joško Belamarić i Tomislav Marasović, Split, 2009., 235–278
- HÉBRARD ERNEST, ZEILLER JACQUES, *Split - Dioklecijanov palača*, Split, 2019. (Spalato: le Palais de Dioclétien, Paris, 1912.)
- FABEČIĆ MARIJANA, Izvjeshće o analizi soli i žbuke, Arhiv HRZ/PL, 2010.
- GARČEVIĆ MILUN, *Mozaik*, Zagreb 2006.
- JELIČIĆ RADONIĆ JASNA, Mozaici Simferijevo Hezihijeve katedrale u Saloni, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 38 (1999.), 51–72
- JERKOVIĆ IVANA, *Preliminarni stručni izvještaj o realizaciji programa prema ugovoru br. 26-130-19, Split, Dioklecijanov palača- mozaici, Arhiđakonova 2*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2019.
- JERKOVIĆ IVANA, *Završno izvještje o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na rekonstrukciji Arhiđakonove ulice, Dioklecijanove palače u Splitu*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2020.
- JERKOVIĆ IVANA, *Završni izvještaj o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na mozaiku u prizemlju Etnografskog muzeja u Arhiđakonovoj ulici Dioklecijanove palače*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2021.
- JERKOVIĆ IVANA, *Split, Dioklecijanov palača, Arhiđakonov i Bulićeva ulica – mozaici, Preliminarni stručni izvještaj o realizaciji programa prema ugovoru broj 26-130-22*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2022.
- JERKOVIĆ IVANA, *Split, Dioklecijanov palača, Arhiđakonov i Bulićeva ulica – mozaici, Preliminarni stručni izvještaj o realizaciji programa prema ugovoru broj 26-0041-23*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2022.
- KARAMAN LJUBO, BULIĆ FRANE, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb, 1927.
- KARAMAN LJUBO, BULIĆ FRANE, *Kaiser Diokletians Palast in Split*, Zagreb, 1929.
- KEČKEMET DUŠKO, *Vicko Andrić, arhitekt i konzervator 1793-1866*, Split, 1993.
- KIRIGIN BRANKO, LOKOŠEK IVO, MARDEŠIĆ JAGODA, BILIĆ SINIŠA, Salona 86/87, Preliminarni izvještaj sa zaštitnih arheoloških istraživanja na trasi zaobilaznice u Solinu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 80 (1990.), 7–56
- KIRŠIĆ MAJA, *Izvjeshće o provedenim zaštitnim zahvatima na podnim mozaicima Dioklecijanove palače u Arhiđakonovoj ulici u Splitu (U-113/08)*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2008.
- KIRŠIĆ MAJA, *Izvjeshće o provedenim zaštitnim zahvatima na podnim mozaicima Dioklecijanove palače u Arhiđakonovoj ulici u Splitu (U-298/09)*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2009.
- KIRŠIĆ MAJA, *Izvjeshčaj provedenih zaštitnih zahvata na podnom geometrijskom mozaiku u Arhiđakonovoj ulici*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2010.
- KIRŠIĆ MAJA, *Izvjeshčaj o izvedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima u 2011. godini*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2011.
- KIRŠIĆ MAJA, *Izvjeshčaj o izvedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima u 2012. godini*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2012.
- KIRŠIĆ MAJA, *Stručni izvještaj o realizaciji programa prema ugovoru br. 16-401-18, Split, Dioklecijanov palača - mozaici, Arhiđakonov ulica*, Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT, 2018.
- MARASOVIĆ JERKO, MARASOVIĆ TOMISLAV, Pregled radova Urbanističkog biroa na istraživanju, zaštiti i uređenju Dioklecijanove palače od 1955. do 1965. godine (1961-1962), *URBS*, 4 (1965.).
- MARASOVIĆ JERKO, MARASOVIĆ TOMISLAV, McNALLY SHEILA, WILKES JOHN, *Dioklecijanov palača, Izvjeshčaj o Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja jugoistočnog dijela Palače, I. dio*, 1968-1971, Split, 1972.
- MARASOVIĆ TOMISLAV, *Dalmatia praeromanica, Srednja Dalmacija, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, Split - Zagreb, 2011.
- MATULIĆ BRANKO, Mozaički nalazi u perimetru Dioklecijanove palače, *Kulturna baština*, 32 (2004.), 227–246
- MIRABELLA ROBERTI MARIO, Considerazioni sulle aule Teodoriane di Aquileia, *Studi aquileiesi, offerte a G. Brusin*, 1953., 209–243

MIRABELLA ROBERTI MARIO, *Motivi aquileiesi nei pavimenti musivi dell' arco adriatico e della Val Padana*, *Scritti di Archeologia (1943-1979)*, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, N.s. XXVII – XXVIII, 1979.-1980., 269–285

MIRABELLA ROBERTI MARIO, *Una Sede paleocristiana ad Orsera*, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, N.s. XXVII – XXVIII, 1979.-1980., 34–61

MUDRONJA DOMAGOJ, *Izvjeshće o analizi pigmenta*, *Arhiv HRZ/PL*, 2010.

MUDRONJA DOMAGOJ, *Laboratorijsko izvješće br.1 59/2015.*, *Arhiv HRZ/PL*, 2015.

McNALLY SHEILA, MARASOVIĆ JERKO, MARASOVIĆ TOMISLAV, *Dioklecijanova palača*, *Izveštaj o Jugoslavensko-američkom projektu istraživanja*, II. dio, Split 1977.

NIEMANN GEORG, *Dioklecijanova palača u Splitu*, priredila Katja Marasović, Split, 2005., (Georg Niemann, *Der Palast Diokletians in Spalato*, Wien, 1910.)

PETRIĆ NIKŠA, *Prilozi arheologiji kasnoantičkog grada Hvara*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 28 (1989.), 5–23

PIPLOVIĆ STANKO, *Purifikacija i uređivanje istočnog temenosa Dioklecijanove palače u 19. st.*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (Cambijev zbornik II)*, 45 (2019.), 377–416

PRELOG MILAN, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb, 1986.

RUŽIĆ JOSIPA, *Idejno rješenje za ishođenje posebnih uvjeta, Nadstrešnica nad mozaicima u Arhiđakonovoj ulici u Splitu*, *Arhiv HRZ/ SNB OZNB SPLIT*, 2019.

SMITH CLAUDIA, *The Roman Mosaics, Diocletian's Palace, Report of Joint Excavations*, Vol. III, University of Minnesota - Urbanistički zavod Dalmacije – Split, Split 1979.

Mrežni izvori

www.ctseurope.com/gb/279-plm-sm (pregledano 21. 3. 2023).

www.mapei.com/hr/hr/proizvodi-i-rjesenja/popis-proizvoda/vise-o-proizvodu/mape-antique-fc-civile (pregledano 21. 3. 2023).

Popis kratica:

Bull. Dalm - *Bullettino di archeologia e storia dalmata*

HRZ – Hrvatski restauratorski zavod

HRZ/PL – Hrvatski restauratorski zavod / Prirodoslovni laboratorij

HRZ/SNB OZNB SPLIT – Hrvatski restauratorski zavod / Služba za nepokretnu baštinu / Odsjek za zidno slikarstvo, mozaike i štuko, Odjela za nepokretnu baštinu, sjedište Split

KO-ST - Konzervatorski odjel u Splitu Ministarstva kulture i medija.

MKM - Ministarstvo kulture i medija

OZNB ST – Odsjek za zidno slikarstvo, mozaike i štuko Odjela za nepokretnu baštinu u Splitu, Hrvatskog restauratorskog zavoda

PPUD - *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*

VAHD - *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*

UMAS - *Umjetnička akademija u Splitu*

Summary

Ivana Jerković, Vanja Kovačić

MOSAICS OF DIOCLETIAN'S PALACE IN ARHIĐAKONOVA ULICA

Two atriums, open courtyards paved with geometric mosaics, were found inside the perimeter of Diocletian's palace. One atrium is located in present-day Arhiđakonova ulica, south of the temenos wall of the mausoleum, and next to the Vestibule. The other one is located in Buličeva ulica, east of the temenos wall, and north of the choir of the cathedral of Saint Domnius. Today, parts of the mosaic are found *sub divo*, inside houses and under the street paving, since medieval buildings and streets divided both courtyards into several segments.

In the mid-19th century, there was a proposal to demolish houses on the south side of the cathedral and on the east side of the Vestibule because of the extensive damage to the Vestibule, and to isolate Diocletian's mausoleum. In his "Temple of Jupiter in Diocletian's Palace in Split - 1852", architect and conservator Vicko Andrić provided a

floor plan of the remains of the Palace within the new city of Split, which was created on the Roman substrate. On that occasion, he listed around 20 houses for the purification of the mausoleum's environment, but the demolition was not carried out completely.

The mosaic, with a grid of octagons and rhombi, which is now located outdoors in Arhiđakonova ulica, was discovered in the former Ulica Grota during Georg Niemann's research from 1905 to 1907. Although the mosaic was found by architect Niemann in 1905, Jacques Zeiller stated in 1912 that he and Jacques Hébrard studied the mosaic, provided a new drawing of the significantly damaged pavement and described the colours of the cubes. After the renovation of the Vestibule (1955–1957), and reconstruction of the early-medieval houses at the west end of Arhiđakonova ulica, research was carried out from

1955 to 1958, and from 1960 to 1963. New mosaics were discovered in a demolished house, diagonally across the street in front of the entrance to the Cellars of Diocletian's Palace, and inside a pre-Romanesque house on the south side of the street. Jerko Marasović's research defined the edge wall of the atrium and a mosaic that continues from the previously-discovered Niemann mosaic. The second mosaic runs parallel to the eastern wall of the Vestibule and is decorated with a diagonally woven ribbon of a loose structure with a visible white background, which is continued on the mosaic on the ground floor of the early-medieval building on the south side of Arhidakonova ulica. A third decorative scheme, with a motif of a double axe or Boeotian shield, was found on a mosaic in the interior of the house, as well as the beginning of another mosaic with a well-known decorative motif of hexagons and rhombi.

During recent archaeological research, a diagonal mosaic was found inside the parish house at Arhidakonova ulica 1, thus defining the floor-plan dimensions of this late-antique courtyard. The geometric grid of hexagons and rhombi discovered by Niemann in the open space next to the temenos was repeated in this location, but with much stronger colours.

In the wall of the temenos facing Arhidakonova ulica, there are two vertical openings for water drainage. One opening is in the middle of the wall of the temenos above the outdoor mosaic, and the other was discovered in the foundation of a recently-excavated house. These openings were used to evacuate water into a wide ditch that separated the temenos of the temples from the emperor's apartment. It was a safety belt, between the fenced area of the temples and the imperial residence, that could serve as an obstacle in case of danger and as fire protection. The porch with mosaics in the wide ditch in Arhidakonova ulica is not compatible with the water that drains onto the walking surface, as it directly damages it, thus negating its functionality. The mosaics could have been made after Diocletian, when the courtyard near the eastern thermae was designed.

During the later construction of the urban part of the Palace, these spacious inner courtyards were cropped, filled

in and divided by a network of streets. In Arhidakonova ulica 1, the east wall of the early-medieval house is based on the mosaic, so the former walking surface is broken into several pieces. The drainage channel follows the same route and runs from the barbican in the wall of the temenos to a similar opening in the foundation wall towards Arhidakonova ulica, which proves that medieval urbanism used drainage solutions built during Diocletian's rule.

The courtyards in Diocletian's palace decorated with mosaics were approximately the same size (18.5 x 14 m and 18 x 13 m). Both porches were covered with mosaics with geometric motifs and various borders and are usually attributed to Diocletian's period, although fragments of pottery from the northern courtyard are dated to the end of the 4th century and to the 5th. Comparisons of the mosaic ornaments with those found in Salona and the wider Aquileian circle indicate a similarity with the layer of church pavements at the turn of the 5th century. Stylistic analysis and analogies with the mosaic motifs of the cathedral in Salona from the period of bishops Simferius and Hesychius indicate that the mosaics of the porches of Diocletian's palace belong to the post-tetrarchy period.

Archaeological research, as well as conservation and restoration of the mosaics, has been ongoing since 1998, with major and minor interruptions. During this period, the expert team of the Section for Wall Paintings, Mosaics and Stucco of the Split Department for Immovable Heritage has recorded all the stages: deterioration, interventions and development. Over the years, we can distinguish three phases – emergency interventions, protective interventions and maintenance on the basis of analysis of the causes of degradation or deterioration of the building materials. The goal of the long-term conservation and restoration is the preservation, maintenance and presentation of ancient mosaics inside Diocletian's Palace.

KEYWORDS: Classical antiquity, floor mosaics, porch, medieval urbanism, Diocletian's Palace, Split, conservation, restoration, urban archaeology